

МОЛДО БАГЫШТЫН ӨМҮР ТАГДЫРЫНЫН УРУНТУУ УЧУРЛАРЫ

*Тууганың Молдо Багышың
Таштаптыр катуу арышын.
Жаагын жанып ырдаса
Токтолуу кыйын дабышын
(Токтогул).*

Ырасында эле соңку он жылдыкта адабиятыбыз, дегеле көркөм казынабыз буга чейин адилетсиз унутулуп келинген бир топ ысымдар, алар жараткан нукура көркөм дөөлөттөр менен байыды. Калк казынасына кайрадан келип кошулган ал көркөм кенчти дагы да байытып, дагы да толуктап турган таланттардын бири орошон акын Молдо Багыш болгондугу күн өткөн сайын андан бетер даана, андан бетер ачык-айкын болуп бара жатат десек жаңылышпайбыз.

Молдо Багыштын тирүү кезиндеги өмүр-тагдыры канчалык оош-кыйыштуу, арман-касиреттүү болсо, анын экинчи өмүрүнүн, б.а. адабий мурасынын, калк ичинде калган көркөм казынасынын тагдыры да ошончолук оор, ошончолук татаал болду. Бирок орошон таланттын тирүүлүктөгү тагдырынан айырмаланып экинчи өмүрүнүн соңу минтип бактылуу маарага жетип олтурат. Ушунусу шүгүр!

Албетте, эч нерсе өзүнөн өзү, жөндөн жөн эле боло койбойт. Анын сыңарындай залкар акын Молдо Багыштын көркөм мурасынын минтип кайрадан калк колуна тийип олтурушуна анын тикелей урпагы, молдокенин небереси, ата баркын, талант наркын сыйлаган мурасчысы, мурдагы эл депутаты Токтоболотов Малабек Анаш уулу менен адабият илиминин дыйканы, жан-насили өзгөчө пакиза адам, эртеги кол жазмаларга экинчи өмүр берүүдө эмгеги эбегейсиз зор чыныгы аалым Омор Соороновдун өтөгөн мээнеттери өзгөчө экендигин дагы бир жолу баса белгилей кетүүбүз биздин милдетибиз да, парзыбыз да деп эсептеймин. Бул эки инсандын бири урпактык милдетин өтөп орошон акындын кол жазмаларын эл ичинен топтоп, анын китеп болуп көпчүлүккө жетишинин мүшкүлүн, түмөн түйшүгүн мойнуна көтөрсө, экинчиси адилет белгилегендей, «чыбырала болгон арап араб тамгаларын тикирейе тиктеп», «көз нурларынын мокоп баратканына... айрым барактарындагы жазуулар өчүп, окуш кыйын болуп калганына карабастан» Молдо Багыштын көркөм мурасын иреттешип, баштан аяк бир системага келитиришип, акыр соңунда татынакай китеп кылып атпай журтка тартуулашты. Натыйжада, Молдо Нияздын, Арстанбектин, Молдо Кылычтын, Алдаш Молдонун, Боогачынын, Казыбектин ж.б.лардын чыгармаларынын катарынан татыктуу орун алган Молдо Багыш Сарыбай уулунун «Абак дептери» деп аталган китеби жарык дүйнөгө келди.

Ырас, өз колу менен жазып калтырган өмүр баяндык маалыматы болбогондон кийин көптөгөн акындардын тагдыр таржымалы сыяктуу эле Молдо Багыш Сарыбай уулунун басып өткөн өмүр жолу жөнүндө да ар кандай ачакей пикирлер айтылып келет. Мисалы, орошон акындын «Абак дептери» деп аталган китебинин аннотациясында : «Колуңуздардагы «Абак дептери» XIX кылымдын аягында XX кылымдын башында жашаган (1888-1937-жж.) агартуучу жана акын Молдо Багыш Сарыбай уулунун поэтикалык мурасы... Китеп Молдо Багыш Сарыбай уулунун 110 жылдык юбилейине карата алгачкы жолу жарык көрүп жатат»(1,4-бет), делип баса белгиленсе, ушул эле китепте жазылган «Абак дептерине» алгы сөз» деген кириш сөзүндө Омор Сооронов алгач: «Молдо Багыш Сарыбай уулу 1886-жылы Аксы районуна караштуу (мурдагы

Жаңы-жол) Авлетим айылынын Ой-Алма (Ж.Турдалиевдин кабары боюнча Тегирмен-Сай деген жерде) туулгандыгын» (2,21-бет) айтып келип бир аздан соң ушул эле кириш сөзүндө окумуштуу кебин момундайча улантат: «Молдо Багыштын аял алганга чейинки мезгилин жашташ курбусу 68 жаштагы Абдисамат Осмон уулу 1957-жылы 16-июнда мындайча баян кылган: «Молдо Багыш экөөбүз тең элек. (Буга караганда акын 1888-же 1889-жылдардын биринде туулушу да мүмкүн)»(2,22-бет). Ал эми элибиз үчүн өзгөчө бир баа жеткис иштерди жасап жаткан «Кыргызстан-Сорос» фонду тарабынан жарык көргөн «Кыргыз поэзиясынын антологиясынын» 2-томунан орун алган (Калыгул, Балыкооз. Жөжө, Айтике, Молдо Нияз, Арстанбек, Чоңду, Эсенаман, Солтобай, Нурмолдо, Калмырза, Молдо Кылыч, Үмөтаалы, Алдаш Молдолор топтоштурулган 1-томдо Молдо Багыш- тагдырынын тайкылыгын караңыз! – унутулуп калынган) залкар акын жөнүндөгү комментарийде момундай деген маалымат жазылган: «Молдо Багыш Сарыбай уулу 1888-жылы Аксы аймагындагы Авлетим айылында туулуп, үч айлыгында эенден, үч жашында атадан жетим калат».

Бул айтылып-делингендердин кайсынысы чындыкка жакын болушу мүмкүн деген суроо өзүнөн өзү пайда болушу мыйзам ченемдүү көрүнүш. Акындын небереси Малабак Токтоболотов биз менен болгон маегинде акындын туулган күнүнү 110 жылдыгын белгилеш үчүн гана 1888-жыл деп коюшкандыгын, а чынында көп жашашкан айыл аксакалдарынын, анан да тууган-уруктардын айтуусу боюнча залкар таланттын туулган жылы 1886-жыл экендигин аңгемелеп берди. Бирок ошол эле учурда акын өзү 1932-жыл деп дата колган «Абак дептеринде»: Кырк төрткө кирген жашымда, Кыямат түштү башыма.-деп ырдап турат.(1, 181-бет). Эгер мындай болчу болсо анда акындын туулган жылы деп 1888-жылды алганыбыз чындыкка жакын болчудай. Канткен менен бул багытта дагы да тактап-тастыктай турган маселе бардай.

Ал эми акындын качан, кайда, кантип көз жумгандыгы жөнүндө анын бир тууган бажасы Рыскул Озокеев минтип эскерет: «Молдо Багыштын аялы менин аялым менен бир тууган болгон, ошондон улам бир тууган болуп катташып калганбыз. Сүргүндөн келгенден кийин да ал Кичи-Акжолдо жашап жүргөн. Кийин ооруп калып Өзбекстандын Көгөй деген жерине көчүп барат. 1937-жылы Кичи-Акжолдо келе жатып Кара-Тыт деген жерге келгенде оорусу күчөп кетип кайтыш болот. Экен. Ал жердегилер мага кабар кылышканда мен чарбанын төрагасы болуп иштешчүмүн. Кыштын күнү эле. Чанага эки ат коштуруп, ал мезгилде жол бүтөлүп калчу, күчтүү аттар менен барып алып келип Авлетимге, элине, урук-туугандарына кабар бердирдим.

Чоң-Ташта анда Жээнкулов Кулжабай Молдо Багыштын окуучусу чарбанын раиси экен. Туугандарына ат уюштуруп берип жөнөтүптүр. Туугандары келип «сөөгүбүздү талаага таштабайбыз, Авлетимге алып кетебиз» дешип калды. Бирок, шарт, мезгил оор эле. Молдо Багыштын сөөгүн өз колум менен жууп Кичи-Акжолго койдук...» (1,243-бет.) Акындын өмүр соңу жөнүндө мындай так, мындай таамай маалымат болушу мүмкүн эмес жана да Молдо Багыштын сөөгүн өз колу менен жууп, өз колу менен жерге берген кишинин айтканына ишенбей коюуга бизде моралдык да. Ахлактык да эч бир негиз жок.

Молдо Багыш Сарыбай уулу, жогоруда учкай эскертилип кеткендей, ата-энасинен өтө эрте ажырап. Жакын туугандарынын козу, улагын багып жүрүп чоңоет. Акын өзү бир туруп:

Жетим болуп жашыман,

Бешикте калган баламын,-деп (37-бет) баяндаса, бир туруп:

Эне сүтүн эмбедим,

Ата жытын сезбедим,-деп (37-бет), дагы бир учурда

Жеңеден угуп жемени

Агадан көрүп азапты

Жетимдик өткөн башымдан,- деп (72-бет)ырдаптыр.

Кийин-кийин чоң ырчы болуп эл арасына таанылып калган кезде да улуу Токтогул Молдо Багышка кайрылып:

Жетим жүрүп жетилдин

Жеңеден угуп жемени,- деп (116-бет) акындын балалыгынын башатына атайын токтолуп кетиптир. Жетимдик турмуш канчалык сай-сөөктү сыздатып, канчалык желкеден басса да көкүрөгү тунук, сезим-парасаты жетик, ар нерсеге зирек бала өспүрүм кезинен тартып эле эл ичинде ырчы катары тааныла баштайт. Он төрт жаштагы өспүрүм курагы жөнүндө өзү минтип ырдаган:

Өтөнүн алдым батасын,
Сөзүмдүн түзөп катасын.
Куюлат кебим оозумдан,
Ачкандай ырдын башатын.
Атанып элде баратам
Молдо Багыш жаш акын. (39-бет).

Бала Багыш он төрткө келген мезгилде улуу Жеңижоктун кырк экидеги кези болчу, атпай кыргыздын арасында атагы алыска угулуп, «Аксыдан чыккан Жеңижок, // Айтыштарга теңи жок. // Таластан чыккан Жеңижок // Таймаштарга теңи жок» болуп даназасы таш жарып, ырчылык өнөрдүн туу чокусуна чыгып калган кези эле. Чыгармачылык өмүрүнүн тим башталышында Жеңижоктой улуу таланттын өнөрүнө карай өз өнөрүн жасап-түзөп, ырчылыктын ыйык жолуна кадам кою бардык эле таланттардын бактысына туш келе берген эмес. Тилекке жараша, Молдо Багыштын акындык өмүрү дал ушундай өзгөчө бир жан жыргатар жагымдуу жагдайлар менен коштоло башталыптыр.

Ырчылар поэзиясынын дээрлик бардык залкар өкүлдөрү сыяктуу эле Молдо Багыш да өз учурунун урунттуу окуялары, ал окуяларга тике жана кыйыр катышы бар адамдар жөнүндө жаамы журтка жарыя сала ырдап өтүптүр. Молдо Багыш даңза кылган адамдардын ичинде Токтогул, Ниязалы, Жеңижок, Барпы сыяктуу өзү менен өнөрлөш, өзү менен санаалаш талант ээлеринен тартып ошол өзү туулуп өскөн Аксы аймагындагы эл үчүн алгылыктуу эмгек жасашкан Асанбек, Алишер тариздүү инсандар жана катардагы айыл аксакалдарына, карапайым жердештерине чейинки кишилер бар. Парадоксалдуу нерсе ушул: «Балалыктагы ыр» деген чакан чыгарманы эске албаганда Молдо Багыштын китеби улуу төкмө Жеңижокту жактоо ыры менен ачылат да, улуу устат Токтогулду жоктогон ыр менен жабылат. Мына ушундай бир таң калыштуу дал келүү. Жоктоо, кошок ырынын жанрдык өзгөчөлүгүнө ылайык Жеңижокту элдин дүйнөкабылдоосунда, элдик аң-сезимде акылмандыктын, айкөлдүктүн, эр жүрөктүүлүктүн, сезимталдыктын символдору болуп калышкан эпостук кейипкерлер Бакай, Манас, Чубак, Сыргак, Серек, Алманбет, Төштүктөргө салыштырып ырга кошот. Маркумду мындай өңүттөн жоктоп ырга кошуу угуп олтурган элдин арасында Жеңижок жөнүндө дагы да өзгөчө бир ой-сезимдерди. Башкача бир ассоциацияларды пайда кылат, автордук ой белгилүү деңгээлде өз максатына жетет. Андан ары жоктоо ыры Жеңижоктун өмүр жолунда болуп өткөн айрым урунттуу учурларды-өнөркөш ага-инилерине жолуккандагы окуяларды-баяндоо менен улантылат. Мында Токтогулдун, Калыктын, Барпынын ысымдары аталат. Дегеле, Жеңижок Молдо багыштын аныктоосунда «эл булбулу», «жетик акын», «акындардын туусу».

Ал эми китепти жыйынтыктап турган, аны кулпулагандай кылып зымпыйтып жаап турган чыгарма, эскертилип өткөндөй, Токтогулдун арбагына багышталган ыр. Мында Молдо багыш:

Мен түрмөдөн келгиче
Өтүптүрсүн Токтогул,-деп арманын айтып, анан:
Кеч болсо да дуба окуп

Издеп бардым Токтогул, -деп бул жарыкчылыкта маркум алдындагы пенделик озуйпасын аткаруу үчүн сай-сөөгү сыздап келип олтурганын айтат. «Токтогул» деп аталган бул ыр кошок, жоктоо ырларынын жанрдык табиятына ылайык маркумдун басып өткөн өмүр жолун, бул жалган дүйнөдөгү жасаган иш аракеттерин, анан, албетте,

устаттын өзүнө жасаган алпейим мамилесин («Багыш деп айтчу сөзүң жок») каңырыкты түтөтө кайгы-муң менен ырга кошот. Молдо Багыштын Токтогул жөнүндөгү бул жоктоо ыры көмөкөйүндү ысытып, карегинден жаш тегерете, муун-жүүнүндү бошото турган армандуу реквием.

Китепте өз чөлкөмүндөгү айрым бир азамат уулдардын эл үчүн жасаган алгылыктуу иштерин даңазалаган ырлар да орун алган. Мунун айкын мисалы катары бүтүндөй Аксы аймагына белгилүү болгон, келечек муундар үчүн деп мектеп салдырган Алишер балбан жөнүндөгү «Алишер мектеп салганда», «Алишер каза тапкандагы кошок ыр» деген чыгармаларын көрсөтүп кетсе болот. Бул ырлар ошол эл турмушунун бир үзүмүнүн тарыхый көркөм картинасы катары кабыл алынып жашай бермекчи. Бул бир. Экинчиден, Молдо багыштын мындай ырларынын таанып-билдирүүчүлүк маани-маңызы да бир топ экендиги. бери эле болгондо крайтаануу үчүн мааниси баа жеткис экендиги улам мезгил өткөн сайын дагы да дааналана бермекчи.

Адабияттар:

1. Молдо Багыш Сарыбай уулу. Абак дептери. (Түзгөн О.Сооронов). – Бишкек: Акыл, 1998. - 4-бет.
2. Сооронов Омор. Абак дептерине: Алгы сөз. // Молдо Багыш Сарыбай уулу. Абак дептери. – Бишкек: Акыл, 1998. –21-бет.